

Цельєв О. В.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ПОШУК ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

З часів закріплення в Основному Законі України дороговказу на розбудову соціальної держави та дію верховенства права доктринальна дискусія щодо змісту цих концептів не припиняється. Теоретики права, конституціоналісти, правники галузевого спрямування досліджують різноманітні проблемні питання, пов'язані як із верховенством права, так і з соціальною державою. Такі дослідження переважно стосуються кожного концепту, взятого окремо. Діапазон наукового пошуку дуже широкий – від спроб сформулювати вичерпне визначення до намагань надати універсальний перелік ознак (складників) кожного з названих явищ. Проте не так багато вітчизняних дослідників звертають увагу не на окремість доктрин соціальної держави та верховенства права, а на суперечності між ними. Ці суперечності закладено в їхній глибинній сутності, і в їхньому практичному вимірі вони можуть перешкоджати розвитку як соціальної держави, так і верховенства права. Утім, євроатлантична цивілізація, частиною якої бачить себе і Україна, невпинно рухається в бік соціалізації держав і розбудови верховенства права. Не скрізь цей процес відбувається з однаковим успіхом. Україна належить до тих держав, які радше декларують цей намір. Такому стану речей є багато пояснень, але автор цієї статті зосереджується тільки на одному з них, а саме на необгрунтованому втручанні державних інститутів у вільний розвиток суспільства на засадах поваги до прав людини та верховенства права.

Ключові слова: верховенство права, правова держава, соціальна держава, свобода, вільне суспільство, права людини, регульована економіка.

Майже всі проєкти соціальних реформаторів сучасності насправді є загибеллю свободи.

Дж. Міль, 1855 р.

У статті 1 Конституції України закріплено положення про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Проте визначення змісту категорії «соціальна держава» ні Конституція, ні інше вітчизняне законодавство не надає. Зробити це можливо, тільки здійснюючи тлумачення інших статей Конституції, зокрема й тих, що спрямовані на захист соціальних прав, а також досліджуючи історію та практику розбудови теорії соціальної держави. Для завдань нашого дослідження варто звернути увагу на той факт, що законодавець закріпив відповідну ознаку держави через кому з правовою. Тобто Україна є «...соціальна, правова держава». А стаття 8 Конституції проголосила, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Як відомо, соціальна держава та верховенство права – це різні концепти, збудовані на різних ідеологічних засадах, які неможливо об'єднати механічно. Ба більше, вказані концепти мають сутні риси, які вступають у суперечності між собою, але здобутки, безперечно властиві соціальній державі

та верховенству права, спонукають до пошуку шляхів подолання цих суперечностей.

У 2015 р. друком вийшов підручник за редакцією професора М. Козюбри «Загальна теорія права»¹. Його структура і зміст суттєво відрізнялися від наявних на той час навчальних видань з теоретико-правових дисциплін. Зокрема, однією з новел стало висвітлення питання співвідношення концепцій верховенства права та соціальної держави. Професор М. Козюбра в одному з розділів підручника зацентрував увагу на визначенні категорій та на суперечностях, які виникають між вказаними концептами на шляху їх реалізації. Фундаментом цих суперечностей є різне ставлення науковців, політиків та практиків, загалом прихильників концепцій верховенства права і соціальної держави до свободи як сутнісної основи права, а також до можливостей і підстав її обмеження. Крім того, автор окреслив шляхи, які, на його думку, можна використати для «примирення» сутнісних суперечностей між верховенством права та соціальною державою. Цей матеріал є цілком достатнім для освіти майбутніх правників та їх орієнтування в цій проблематиці,

¹ Микола Козюбра, ред., *Загальна теорія права* (Київ: ВАІТЕ, 2015).

проте зазначений розділ також порушує питання, які потребують подальшого більш глибокого дослідження.

Метою статті є висвітлення глибинних причин суперечностей між верховенством права та соціальною державою; демонстрація практичного вияву цих суперечностей у повсякденному житті громадян, суспільства, держави; їхня роль у можливості розвитку відкритого суспільства та пошук засобів теоретичного й практичного подолання суперечностей заради суспільного прогресу.

З огляду на здебільшого економічний характер соціальної держави як концепту це дослідження буде проведено на перетині правничої та економічної теорій із залученням надбань політичних учень як підвалин ідеологій вільного суспільства та соціальної держави.

Проблематиці верховенства права, як і соціальної держави в Україні, присвячено чимало публікацій та окремих дисертаційних досліджень, зокрема таких учених, як О. Скрипнюк, С. Головатий, Б. Ганьба, Р. Падалка, О. Панькевич, В. Сокуренько, І. Яковюк. Проте окремих досліджень проблематики суперечностей між верховенством права та соціальною державою не так багато. Крім уже зазначеного підручника, варто згадати статтю М. Козюбри «Верховенство права і соціалізація держав»², а також статтю Ю. Барабаша щодо дихотомії правової, демократичної та соціальної держави³.

Західна традиція розробок вказаної проблематики очікувано є ширшою, оскільки коріння верховенства права та соціальної держави сягає глибоко у філософську, правничу, політичну й економічну європейську спадщину. До того ж саме протистояння між різними європейськими філософськими школами щодо пояснення соціальної дійсності, шляхів і рушіїв еволюції людської спільноти тощо зумовило як саму появу зазначених вище концептів, так і їхні сутнісні суперечності. Насамперед ідеться про конкуруючі емпіричний і раціональний виміри індивідуальної людської природи, ліберальний і патерналістський шляхи організації суспільних відносин, теорію вільного ринку й економіку кейнсіанства.

Все наведене об'єднує одне явище – свобода, передовсім свобода людської особистості. Саме навколо її вимірів, ролі в еволюції, меж здійснення, визначення загального чи індивідуального

характеру, дозволів і заборон на шляху реалізації тощо тією чи іншою мірою обертаються політичні, економічні та правничі теорії.

Залежно від обраного співвідношення критеріїв розуміння свободи людина і суспільство можуть як отримати потужний стимул свого розвитку, а разом із ним і відповідні матеріальні та нематеріальні блага, так і мати зворотний гальмівний ефект.

Свобода як можливість діяти на власний розсуд, не звертаючи уваги на бажання іншого, як максимальний стан розкріпаченої волі. Це той первісний стан, який був притаманний людині в ті часи, коли відбувалося її становлення як особи мислячої. Сьогодні таку свободу складно уявити людині, яка існує в соціально організованому суспільстві з його мораллю, звичаями, релігією та правом. Але ця максима – дуже важлива відправна точка для пояснення суті «чистої» свободи та тих стримувальних чинників, які неминуче на неї накладаються соціумом і його інститутами. Що складніші такі інститути і що їх більше, то більше чинників, які обмежують свободу. Природно, що найпотужнішим соціальним інститутом на шляху як захисту, так і порушення людської свободи є держава. Утім, саме свобода людської волі породила й розвинула всі соціальні інститути включно з державою. І, як ми побачимо пізніше, саме від ступеня захищеності свободи залежить їхній прогрес.

У чому ж полягає сила цього феномену та які його слабкі сторони?

Одним із видатних творів, присвячених свободі та її ролі в еволюції людини, суспільства та держави, є «Конституція свободи» австрійського економіста, лауреата Нобелівської премії Ф. Гаєка. Саме він зробив спробу продемонструвати, чим є свобода для людини ХХ ст., як свобода, її стан корелюється з економічним добробутом або занепадом суспільства, перед цим навівши низку беззаперечних доказів на користь людської свободи та вад її обмеження.

Обґрунтовуючи творчий потенціал свободи на тлі обмеженості окремої людини в опануванні всіх знань, які накопичує людство в процесі еволюції, Ф. Гаєк зауважує:

«Взаємно врегульовані зусилля багатьох людей сприяють використанню більшої кількості знань від тих, якими володіє індивід або які можна синтезувати інтелектуально. Саме таке використання поширених знань сприяє більшим досягненням, аніж міг би передбачити будь-який поодинокий розум. Саме через те, що свобода означає відмову від прямого

² Микола Козюбра, «Верховенство права і соціалізація держав», *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 103 (2010): 3–8.

³ Юрій Барабаш, «Дихотомія правової, демократичної та соціальної державності – тонка грань українського конституціоналізму», *Право України* 7 (2010): 24–32.

керування зусиллями індивідів, вільне суспільство здатне використати набагато більше знань, аніж міг би досягнути розум наймудрішого правителя»⁴.

Це один із висновків, що пояснює природу і значення свободи для розвитку вільного суспільства, де обмежено втручання інституцій у процеси, які радше стихійно, ніж планово приведуть до кращого результату. Ба більше, автор стверджує, що сам факт надання свободи тільки тоді, коли відомо, що її наслідки будуть вигідні, це не свобода:

«Якщо ми знаємо, як буде використовуватися свобода, то зникнуть докази в її перевагах. Ми ніколи не отримаємо переваг від свободи і того непередбачуваного нового поступу, можливість якого вона забезпечує, якщо свобода також не запанує й там, де окремі люди не бажають її»⁵.

Аргумент на користь свободи для всіх, незважаючи на те, використовують її люди на благо чи шкоду. Вона повинна бути як дійсна можливість.

Отже, не для всіх і не завжди свобода принесе виключно позитивні плоди. Залежно від людини, її спроможностей, життєвих обставин, у яких вона опинилася, свобода думки та дій може як піднести людину в її економічному та інших соціальних вимірах, так і залишити в дуже скрутному становищі наодинці з проблемами. Але простий порівняльний аналіз навколишньої дійсності свідчить: що більше успішних і заможних людей у суспільстві, то більше шансів полегшити участь знедолених, і навпаки – у бідному суспільстві такі шанси стають примарними.

Що ж є рушієм людської потуги, а що її стримує?

Як ми вже зазначали, чисту свободу, без стримувальних чинників уявити непросто. Люди ніколи не жили поодиноці, співіснування з собі подібними, необхідність об'єднання зусиль для досягнення мети, поразки і досягнення на шляху еволюції породжували різноманітні соціальні регулятори: мораль, звичаї, традиції, релігії тощо. Починаючи з моралі як універсального показника доброго чи поганого в людській поведінці, соціальні регулятори скеровували свободу дій людини, заохочували її, натомість більше стримували її природні інстинкти, які були небезпечними чи викликали суспільний осуд. Ці важелі були

не так результатом раціонального людського мислення, як стихійним, спонтанним надбанням свободи людської особистості на шляху прогресу, результатом помилок, невдач, незгод, розчарувань, конфліктів, а також випадковостей і прозрінь у житті людей. До того ж регулятори за своїм змістом ніколи не були раз і назавжди даними. Динамізм життя зумовлював не тільки їх удосконалення, а й заперечення, появу нових за змістом правил допустимої поведінки. Що, зі свого боку, також є виявом свободи людини там і тоді, коли вимоги соціального регулювання перестають її влаштовувати та перешкоджають досягненню мети, яку вона самостійно для себе визначила. Рамки правил хоч і впорядковували людське життя, роблячи його стабільним і передбачуваним, проте були достатньо гнучкими, щоб, незважаючи на можливу відповідальність за невиконання, людина могла їх змінювати, пристосовуючи під нову реальність і нові виклики. Інакше кажучи, у людини, принаймні до часів панування держави в нормативному регулюванні, була достатньо широка свобода вибору та достатньо широкий діапазон можливостей.

Зазначене вище можна умовно охарактеризувати емпіричним людським досвідом, який завдяки свободі еволюційним шляхом розвивав та удосконалював людський соціум, задовольняючи зростаючі потреби й інтереси людей. Проте не всюди і не завжди таке пояснення буде прийнято як правильне.

Річ у тому, що науковий пошук європейських філософів на шляху пояснення джерел людських знань і чинників еволюції починаючи з XVII ст. сформував два різних за сутністю підходи, які згодом оформилися у відповідні філософські школи – раціоналістів та емпіристів. До першого напряму належать такі видатні постаті, як Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, до другого – Ф. Бекон, Т. Гобс, Дж. Лок, Дж. Берклі, Д. Юм⁶.

Раціоналісти основним інструментарієм пізнання вважали людський розум. Фактично його сила проголошувалася безмежною, а за допомогою мислення відкривалася можливість досягнути суть речей. Тож основним методом пізнання вважався дедуктивний⁷. Цьому методу опонували прибічники емпіризму, спираючись на індукцію. Вони пояснювали можливість пізнання через поєднання хисту, досвіду та розуму, тобто чуттєвого і раціонального⁸.

⁴ Фрідріх А. Гаск, *Конституція свободи*, пер. з англ. М. Олійник і А. Королишина (Львів: Літопис, 2002), 38.

⁵ Там само, 39.

⁶ М. І. Горлач та ін., *Основи філософських знань. Філософія, логіка, естетика, релігієзнавство* (Київ: Центр учбової літератури, 2008), 364–66.

⁷ Там само, 364.

⁸ Там само, 363.

Таке розділення поглядів відбулося серед учених, які переважно жили й працювали в різних країнах Європи. Емпіричний підхід здебільшого був притаманний вихідцям із Великої Британії, а раціональні традиції розвивали науковці Франції та Німеччини. Це умовне розділення не було випадковістю з огляду на панівне в цих державах розуміння права. І в подальшому, як ми побачимо в історичній ретроспективі, воно мало вплив і на правничі, і на політичні концепти, які виникали там, зокрема на верховенство права та правову державу, ліберальні та соціалістичні ідеї.

Однак жорсткого бар'єру чи протиставлення між зазначеними підходами не слід робити. Європейський простір наукових ідей завжди був достатньо відкритим і для дискусій, і для запозичень. Наприклад, майже в одні й ті самі часи, на перетині XVIII–XIX ст., у Британії та Франції подібні погляди на свободу мали прибічники політико-правничої течії лібералізму. Достатньо згадати француза Б. Константа – із його розробками прав людини як центру громадянської свободи, недоторканності особистості, приватної власності, свободи слова, друку тощо, та британця І. Бенґама, прибічника раціональних підходів, із його ідеями свободи людини визначати, у чому полягає її інтерес і користь, самостійного піклування про себе і свій добробут⁹. Проте, незважаючи на такі збіги, віра у всемогутність людського розуму, на протиположність англійській емпіричній традиції свободи, поступово приводила до формування ідей демократії іншого гатунку саме в континентальній Європі.

Насамперед це проявилось в розумінні сутності та мети закону і його ролі в забезпеченні свободи. Джон Лок, один із філософів, праці якого лягли в основу народженої в Британії концепції верховенства права, стверджував:

«Мета закону – не скасовувати чи стримувати, а зберігати і примножувати свободу. Саме тому у всіх державах законслухняних людських істот, де немає закону, немає і свободи. Свобода – це бути вільним від обмежень і примусу інших; цього не може бути там, де немає закону. Свобода – це на свій розсуд розпоряджатися й керувати своєю особою, діями і власністю, але тільки в рамках тих законів, яким вона підлягає, і в цьому аспекті не бути об'єктом випадкової волі іншого, а вільно слідувати своїй власній волі»¹⁰.

⁹ Олена Донченко, «Особливості поширення європейських ліберальних ідей в Україні у другій половині XIX століття», *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* 6 (2) (2016): 4.

¹⁰ Цит. за: Гаск, *Конституція свободи*, 169.

Слід зауважити, що в цій цитаті поняття «закон» вживається в широкому значенні і є тотожним усім правилам, зокрема й прецеденту, який протиставляється довільній волі («випадковій волі») інституцій, зокрема волі короля чи парламенту з його статутним правом. Саме в боротьбі з випадковою волею суверена щодо індивіда, у пошуку засобів її обмеження починаючи з XVII ст. у Британії поступово викристалізувалися ті принципи – складники концепції, яку ми сьогодні знаємо як верховенство права, включно з принципом розподілу влади, незалежністю суддів, елементами правової визначеності тощо. Однак найхарактернішою, на нашу думку, рисою цього процесу слід вважати свободу, за збереження якої і відбувалася ця боротьба. Цей акцент є дуже важливим, оскільки нині верховенство права здебільшого сприймається як протидія узурпації влади, запорука захисту прав людини. Проте визначальний елемент свободи дій, які можуть бути і не охоплені правами людини, власної відповідальності за них, невтручання з боку інших в особисті рішення, залишається осторонь.

Для підтвердження цієї тези слід звернути увагу на панівні в зазначений період в Англії погляди на економіку та її рушійні сили. Батько-засновник сучасної науки політичної економії А. Сміт, розмірковуючи про причини добробуту націй, відстоював ліберальну економічну ідею:

«...Кожній людині, доки вона не порушує законів справедливості, дозволяється цілком вільно діяти на свій розсуд у власних інтересах і конкурувати своєю працею та капіталом»¹¹.

Роль держави в цьому процесі зводиться до «нічного сторожа», який не повинен заважати процесам, які відбуваються. Втручання держави в господарське життя має бути мінімальним, вона повинна захищати права кожної людини від несправедливості й гноблення.

У цей самий історичний період у Європі також відбувалася боротьба за свободу, спровокована абсолютизацією влади. Одним із її визначних результатів стала Велика французька революція 1789 р. Проголошені нею ідеї свободи і рівності спиралися на вже розвинуті британські традиції, але з певними акцентами, особливо щодо рівності. Проте історичні передумови, віра в раціональні можливості людини, про які йшлося вище, втілювалися на континенті не тільки в теорії як філософське вчення, а й у практиці як розвинута

¹¹ Цит. за: Володимир Кириленко, ред., *Історія економічних вчень* (Тернопіль: Економічна думка, 2007), 49.

й потужна адміністративно-бюрократична машина, переважно у сфері дії виконавчої влади. Дискреційні повноваження, які отримували чиновники та відповідні інституції, рано чи пізно вступали в конфлікт зі сприйняттям людьми кордонів власної свободи та своїх прав. Цей конфлікт був закономірним проявом суперечностей, які існують між державою та правом з огляду на їхню різну сутність¹². Спроби його розв'язання у XIX ст. мали далекосяжні та контраверсійні наслідки. Якщо у Франції контроль за адміністративними органами покладався на спеціально створені інші адміністративні органи, то в Німеччині, в умовах монархії, з XIX ст. саме зі спроб встановити судовий контроль за виконанням повноважень адміністративними органами починає розвиватися доктрина *Rechtsstaat* (правової держави). Доктрина, яка первісно була покликана захистити індивідуальні свободи людини від чітко невизначених дискреційних повноважень адміністративних органів. Основою цього інституту була судова оцінка дій органу влади на відповідність чи невідповідність закону, який захищав свободу та права людини. Закону, який передбачав обмеження влади законодавця. Проте, на відміну від британської традиції верховенства права, німецька – верховенства закону (правової держави), під тиском новітніх політичних і правових учень, на перетині століть, зазнала кардинальних змін. І небезпідставно в цих змінах доктрина раціоналізму відіграла не останню роль.

Річ у тому, що з середини XIX ст. саме в Німеччині зародилася й розвинулася новітня на той час економіко-політична теорія соціалізму, а точніше – комунізму, як антипод панівним капіталістичним відносинам. Карл Маркс, основний ідеолог цієї течії, доводив неминучість класової боротьби між тими, хто працює, і тими, на кого працюють. Як результат такої боротьби повинна бути утворена нова суспільна формація – комунізм. За комунізму не буде приватної власності на засоби виробництва (ними володітиме держава), не буде класових суперечностей і кожен віддаватиме суспільству відповідно до своїх можливостей, а отримуватиме за своїми потребами. Фактично ця доктрина, як і більш помірковані наступні соціалістичні теорії, була продовженням розвитку, на більш досконалому, раціоналізованому, економіко-теоретичному підґрунті, утопічних ідей держав загального благоденства. Відповідні теоретичні розробки час

від часу виникали в Європі ще з Середньовіччя, відбиваючи прагнення людей до більш справедливого, переважно з погляду розподілу матеріальних благ, облаштування суспільства.

Показово, що в цей час саме в Німеччині, зокрема і як засіб нейтралізації зазначеного вище соціалістичного руху, було здійснено низку соціальних реформ: 1883 р. німецький рейхстаг ухвалив Закон про страхування на випадок хвороби, 1884 р. – у зв'язку з нещасними випадками, 1889 р. – у зв'язку з інвалідністю, пізніше названий Законом про пенсійне страхування робітників. У 1911 р. ці закони об'єднано в Державному страховому устрої з визначенням правил їхнього застосування, у 1928 р. – про страхування у зв'язку з безробіттям¹³. Тобто Німеччина першою у світі започаткувала соціалізацію країни і до сьогодні тримається обраного концепту.

У цей самий період, паралельно з указаними зрушеннями в політичній доктрині, розуміння права зазнало значних сутнісних змін. Різноманітні здобутки шкіл природного праворозуміння, включно з незмінними ідеалами рівності, свободи та справедливості, було поставлено під сумнів доктриною юридичного позитивізму як розмиті, невизначені і такі, що складно зрозуміти. Основною відмінністю нового підходу стало поступове заперечення будь-яких незмінних вихідних властивостей (принципів) права, крім тих, які будуть йому задані волею законодавця. Фактично відбулася революція у сприйнятті права, яке звузилося до ясного, чіткого, зрозумілого, загальнообов'язкового закону. Ба більше, влада вийшла з підпорядкування закону, вона сама стала отождоженням закону, який могла в будь-який момент змінити. Тож доволі швидко ідея верховенства закону як основи правової держави в Німеччині набула зовсім іншого змістового наповнення, оскільки законом стало вважатися будь-яке веління влади незалежно від його змісту, головне, щоб воно було чітко й неухильно виконане. Таке розуміння права в перші десятиліття XX ст. було сприйнято як доволі прогресивне, оскільки надавало можливості урядам, не оглядаючись на традиції та цінності, достатньо оперативно проводити реформи в суспільстві, зокрема й соціальні. Проте досить скоро нехтування природними правами і свободами людини призвело до сумних результатів.

Історично відомим фактом є те, що ідеї соціалізму на перетині XIX–XX ст. поширилися по всій Європі. Запит на досягнення більшої

¹²Більше про сутнісні суперечності між державою і правом – у статті: Олексій Цельсєв, «Протиріччя між державою і правом: сутнісний аспект», *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 5 (2020): 94–101.

¹³О. З. Панкевич, *Соціальна держава*, ред. П. М. Рабинович (Львів: ЛЮІ МВСУ, 2004), 87.

соціальної справедливості, подолання прірви між багатими і бідними був дуже високим. Багато партій соціально-демократичного спрямування стало під ці лозунги, намагаючись змінити політику урядів. Достатньо згадати лейбористську партію Великої Британії, яка дотепер дотримується відповідної ідеології. Проте в Англії ніколи не панував правовий позитивізм (хоча він там і зародився), ідеї лівого спрямування конкурували і далі конкурують з ідеями вільного суспільства та верховенства права в традиційному середовищі демократичної політичної конкуренції. На початку ж XX ст. політики країн, які захопилися ідеями побудови справедливого, на їхню думку, соціально орієнтованого суспільства в примусовому порядку та для досягнення своєї мети озброїлися доктриною крайнього позитивізму, в підсумку отримали зворотний результат.

Ідеться передусім про націонал-соціалістів Німеччини, комуністів Росії (Радянського Союзу), фашистів Італії. Але цей список неповний, якщо не згадати досвід країн (наприклад, Китаю, В'єтнаму, Куби), які в різні часи зазнали впливу соціалістичної та комуністичної ідеології і намагалися втілити їх на практиці, використовуючи надбання позитивізму. Спільною рисою всіх цих країн буде намагання побудувати справедливе суспільство для щастя народу у спосіб, заздалегідь визначений його лідером (ось він – зворотний бік віри у всемогутність прогностичної функції людського розуму). А будь-яка альтернативна думка, як і свобода її висвітлення, заперечувалися, не кажучи вже про дії, які можуть змінити дороговказ до загального щастя. Інструментом такого будівництва ставав закон, яким влада не була зв'язана, що не базувався на правових принципах, а інколи – і на здоровому глузді, проте, під страхом покарання, містив низку обов'язків для всіх, насамперед для громадян.

Крах нацистської Німеччини у Другій світовій війні призвів до переоцінки здобутків позитивізму, оскільки за його допомогою намагалися виправдати злочини, які прикривалися ідеєю верховенства закону (нацистського). Досвід Радянського Союзу в побудові соціалізму, а точніше – в його непобудові, призвів до переосмислення здобутків і цієї ідеології. Заперечення права приватної власності, неконкурентоспроможність планової та державної економіки, наявність єдиного працедавця – держави, заперечення індивідуальної свободи, як і інших загальноновизнаних прав людини, тощо закономірно призвели до розчарування прибічників марксизму в Європі.

Проте запит на соціальну справедливість залишався. На шляху його реалізації теорія

і практика, насамперед європейських країн, починаючи з Німеччини середини XIX ст. (ця країна першою визнала необхідність і провела зміни в законодавстві, спрямовані на захист соціальних прав, про які вже йшлося), поступово поширюючись на більшу частину Європи, втілювалися в концепцію соціальної держави, або ж держави загального добробуту.

Найяскравішою спробою втілення в життя такої держави є «скандинавська модель», що склалася в Данії, Норвегії та Швеції. Її виникнення пов'язують із приходом до влади перших соціал-демократичних урядів: у Данії – 1929 р., у Швеції та Норвегії – 1932 р. Ця модель дає найповніше уявлення про реалізацію соціал-демократичної парадигми суспільного розвитку на рівні окремої країни. Характерними особливостями «скандинавської» («шведської») моделі зазвичай вважають: створення за порівняно короткий період високо-ефективної економіки; забезпечення зайнятості практично всього працездатного населення; ліквідацію бідності; створення умов найрозвинутішої у світі системи соціального забезпечення; досягнення високого рівня освіти й культури. Основою змішаної економіки в цій моделі є органічне поєднання приватно-капіталістичної ринкової економіки і соціально орієнтованої системи перерозподілу виробленого продукту з метою забезпечення більшої соціальної справедливості¹⁴.

Надати всеохопне визначення концепту «соціальної держави» так само складно, як і концепту «верховенство права». Проте науковці намагаються їх пропонувати, діапазон змістовності визначень досить широкий. Наприклад: від своєрідної теоретичної і практичної моделі соціального порядку, в якій здійснюється широкий комплекс програм соціальної допомоги непривілейованим верствам населення, до «держави добробуту», під якою розуміють комплекс економічних, фінансових, соціальних інститутів держави, що здійснює регулювання економічної та соціальної сфер з метою забезпечення повної зайнятості, високого рівня доходів і стабільних цін, а також реалізує програми соціальної допомоги вразливим верствам населення¹⁵.

Наведені підходи, які умовно можна позначити як мінімальний і максимальний, виразно ілюструють проблему на шляху досягнення цього ідеалу, яку образно можна сформулювати в запитання: чи це досяжно?

¹⁴ Панкевич, *Соціальна держава: проблеми загальної теорії*, 74.

¹⁵ Олександра Гасвая, Людмила Перевалова і Анна Гаряева, «Витоки держави загального добробуту», *Підприємство, господарство і право*, вип. 283 (2019): 147–52.

Розмірковуючи над суперечностями між верховенством права та соціальною державою, наперед варто наголосити, що однією з функцій держави в сучасному світі слід вважати соціальну. Абсолютно природно, що держава бере на себе певні зобов'язання в галузі освіти, охорони здоров'я та допомоги нужденним. Проте основна дилема виникає не у визначенні функцій, а саме тоді, коли треба визначитися з методами їх виконання та межами діяльності держави з їх запровадження.

До початку ХХ ст. в економічній теорії розвинутих капіталістичних країн панувала думка про саморегуляцію і рівновагу вільного ринку та його складових на основі практично повної свободи підприємницької діяльності, включно з попитом і пропозицією, цінами та інфляцією, безробіттям і зайнятістю, свободою контрактів тощо. Втручання держави було мінімальним. Цей напрям спирався на ідеї вільного суспільства та концепцію верховенства права (про них уже йшлося вище). Прогрес капіталістичної системи економіки до зазначеного періоду був беззаперечним. Робітники, зокрема і за допомогою професійних спілок, поступово переставали відчувати себе знедоленими в соціальному плані. Проте економічна криза 1920–1930-х років поставила під сумнів подальшу життєздатність вказаної моделі. Тисячі безробітних, втрачені капітали, бідність широких верств населення змусили шукати вихід із кризової ситуації. Було зрозуміло, що без втручання держави ситуацію не виправити. Для подолання кризи у США запровадили низку законодавчих норм та економічних програм, які обмежували свободу підприємництва. Їх розробила адміністрація Д. Рузвельта. Про це багато написано в літературі, як і про проблеми, які виникли у Верховному суді США щодо невідповідності деяких законопроектів Конституції США.

У ці ж часи видатний англійський економіст Дж. Кейнс розробив принципово нову економічну теорію. Відповідно до неї втручання держави в економічні процеси не тільки бажане, а й необхідне задля запобігання кризам і збереження економічного потенціалу¹⁶. Треба зауважити, що Дж. Кейнс був передовсім економістом, він не розробляв концепції соціальної держави. Проте його економічні методи також сприяли вирішенню соціальних проблем, насамперед зайнятості. Новітня економічна модель під назвою «кейнсіанство» набула широкого визнання та на практиці використовувалася в багатьох країнах, включно з Великою Британією, після Другої світової війни.

Однак за всієї своєї привабливості вона не стала універсальним стимулом для економіки на всі роки та не запобігла майбутнім кризам. Для завдань цієї статті немає сенсу заглиблюватися в макро- та мікроекономічні державні регулятори, проте окреслити коло суперечностей, які виникають під час державного регулювання економічних і соціальних процесів, потрібно окремо.

Щонайкраще це зміг проілюструвати не менш відомий економіст Ф. Гаєк, який за життя був у непримиренній опозиції до ідей Дж. Кейнса та його послідовників. У своїй праці «Конституція свободи» в розділі «Свобода в державі загального добробуту» він виділяє низку заходів держави, які, з одного боку, спрямовані на досягнення соціальної справедливості, а з другого – суперечать ідеології вільного суспільства та верховенства права. Те, що верховенство права, як і верховенство закону, визначально формулювало як захист людини від держави, поступово перетворюється на залежність людини від держави та її інститутів. Ф. Гаєк навів відповідні аргументи для багатьох галузей, де дискреція державного регулювання має зворотний ефект, включно з містобудуванням, розвитком сільського господарства, використаням природних ресурсів, освітою та науковою діяльністю. Можна проілюструвати деякі з цих напрямів через призму вітчизняного досвіду.

Соціальне забезпечення – беззаперечно потрібна і важлива інституція в сучасній державі для тих, хто опинився у скрутному становищі та не здатен самостійно собі допомогти. Досить часто саме рівень соціального забезпечення громадян і захисту їхніх соціальних прав із боку держави стає показником існування соціальної держави. Проте способи, якими держава захищає соціальні права громадян, можуть суттєво обмежити як свободу людини, так і інші її права. Річ у тому, що сучасні системи соціального забезпечення та захисту (на випадок безробіття, хвороб, нещасних випадків, непрацездатності тощо) переважно вибудовані на основі державної монополії на вказані види послуг. Централізовані державні органи, за межами будь-яких конкурентних засад, визначають політику в цій сфері, так, як її бачить відповідний чиновник. Людина, за замовчуванням, а насправді вимушено, опиняється під «парасолькою» державного соціального страхування. З одного боку, отримуючи гарантії мінімальної допомоги, а з другого – втрачаючи значну частину свого заробітку, якою могла б розпорядитися для тієї самої мети, але більш ефективно. Нині в Україні єдиний соціальний внесок на фонд заробітної плати становить 22 %. Суть навіть не в тому, багато це чи мало, а в тому,

¹⁶ Кириленко, ред., *Історія економічних вчень*, 159.

що протягом життя людина може не скористатися ні виплатами за лікарняним, ні допомогою з безробіття, втрати працездатності чи ще якоюсь допомогою за страховим випадком, вона вимушена платити і за себе, і за інших. Сам термін «страхування» не є коректним, адже він означає «вид підприємницької діяльності з метою отримання прибутку». Страхування здійснюється на конкурентних (ринкових) засадах шляхом пропозиції відповідного продукту, який люди купують чи ні. У нашому випадку цей продукт отримують усі – незалежно від того, чи вони здатні про себе попіклуватися і передбачати ризики в майбутньому чи ні. У результаті виплати отримують і ті, кому вони конче потрібні, і ті, хто має статки й можливості себе забезпечити. Фактично значний бюрократичний апарат із дискреційними повноваженнями, що фінансується за кошти платників податків, займається справою розподільчої справедливості – одноосібним перерозподілом частки власності працюючої частини населення без будь-яких механізмів, які б гарантували ефективність цього процесу. Єдиний вид соціального забезпечення, який більшість працюючого населення згодом отримає, – це пенсійні виплати. Не вдаючись до всієї проблематики вад систем пенсійного страхування, на прикладі України зацентруємо увагу тільки на одному з багатьох проблемних моментів – безальтернативності. Державне пенсійне страхування, гарантуючи всім, хто має відповідний пенсійний стаж (і тим, хто не має, теж), мінімальну грошову підтримку, не гарантує, що ця підтримка буде достатньою для забезпечення гідного життя. При цьому інших ефективних систем накопичення, якими могли б скористатися працюючі, обмаль. Система недержавних пенсійних фондів охоплює дуже незначну кількість працюючих громадян. Державні гарантії щодо власних банківських заощаджень за всієї корисності цього інституту обмежені. Сам пенсійний фонд, як і будь-яка інша монопольна державна інституція, за своєю суттю не може бути ефективним підприємством зі збереження та примноження матеріальних статків. Монетарна політика, інфляційні процеси, кризи, особливо в таких економіках, як українська, знецінюють накопичення. Фактично пенсійні виплати для тих, хто не працює, забезпечуються коштом працюючої частини населення. Останні повинні себе заспокоювати думкою, що, коли прийде час, їх буде забезпечувати наступне покоління. Але демографічна й економічна ситуація в Україні свідчить, що частка працюючого населення зменшується, а непрацюючого збільшується. Станом на сьогодні на одного працюючого припадає один

пенсіонер (наприклад, у Німеччині на одного пенсіонера – три працюючих)¹⁷.

За таких викликів говорити про загальний добробут, як і про соціальну державу, складно. Патерналістський державний механізм, особливо в країнах пострадянської правової ментальності людей (з їхніми соціалістичними міфами), не те що не стимулює, а явно перешкоджає тим рушійним силам людської еволюції, які базуються на дусі свободи і конкуренції, підприємництва, ризиковості й обачливості, дбайливості й економії, вільного розпорядження власністю, свободи капіталів, взяття на себе відповідальності за своє теперішнє і майбутнє тощо.

Перелічені заходи соціальної підтримки, як і інші програми щодо розвитку соціальної держави, потребують значних коштів, які тільки за допомогою соціальних податків важко забезпечити. Для наповнення бюджету уряди вдаються до низки контрверсійних заходів. Одним із них є прогресивна система оподаткування, за якої людина, яка заробляє більше, платить податки за більшою ставкою, а ті, хто заробляє менше, за меншою. Таку систему досить часто виправдовують соціальною справедливістю чи намаганням досягнути соціального зрівнювання тощо. Натепер в Україні діє пропорційна система оподаткування, проте дискусії щодо доцільності запровадження прогресії в податках для багатих ведуться постійно¹⁸. Основним аргументом незапровадження стає питання зростання чи незростання податкових надходжень, а не той факт, що більшість у такий спосіб дискримінує меншість, встановлюючи правила, які не застосовує для себе, порушуючи принцип пропорційності і рівності. Як приклад схожої дискримінації за майновим станом, але з іншою метою, ніж податкові надходження, в Україні можна навести положення Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 № 1780-IX.

Проте більшу загрозу для суспільства можуть становити інші чинники у сфері монетарної та бюджетної політики, які здійснює безпосередньо держава, керуючись благими намірами досягнення соціальної справедливості, а інколи – звичайного популізму, на противагу дієвим ринковим механізмам із їхньою свободою підприємництва

¹⁷ Олександр Лашенко, «Пенсійний колапс в Україні може настати вже за кілька років – експерт», *Радіо Свобода*, 06.10.2020.

¹⁸ Андрій Гладун і Оксана Дутчак, «Прогресивне оподаткування робить людей щасливішими, але чи допоможе воно Україні?», *Спільне*, 04.11.2005.

та приватною власністю. Передовсім це стосується процесів ціноутворення, кредитування та запозичення, митної політики, преференцій, пільг і субсидій, державних закупівель, емісії додаткової грошової маси для покриття власних видатків тощо. Економічна криза в Україні 2013–2016 рр., у результаті якої знецінилися соціальні виплати, заощадження, банківські накопичення тощо, виразно продемонструвала, що урядова самопевність вкупі з невіглаством може швидко призвести до економічної деградації країни¹⁹.

Навіть помірні інфляційні процеси, які так чи інакше стимулює уряд для пожвавлення економіки, мають у віддаленій перспективі негативні наслідки. Ф. Гаєк щодо цього зазначає:

«Інфляція перешкоджає людям помірною достатку самим забезпечувати свою старість; вона знеохочує збереження і заохочує позики; знищуючи середній клас, вона створює небезпечний розрив між злидінними і багатими. Можливо, навіть ще загрозливішим є психологічний ефект – виникнення в людей байдужості до далекосяжних намірів і винятковая зацікавленість негайною користю, яка вже тепер визначає суспільну політику»²⁰.

Як результат такого стану речей людина все більше стає залежною не від своїх спроможностей, а від тих можливостей, які надає держава, і така залежність тільки посилюється згодом.

Перелік сфер і методів, у яких держава, бажаючи зробити як краще, свідомо чи несвідомо вступає в суперечку з ідеями верховенства права щодо максимального захисту людини від державного втручання, можна продовжувати і розвивати. Зокрема: це і права профспілок щодо впливу на зайнятість, заробітну плату, умови контракту (для України не є актуальним у зв'язку з деградацією цього інституту), це і медичне обслуговування, політика зайнятості, регулювання освітніх процесів, доступу до окремих професій та багато іншого, що в межах цієї статті, зважаючи на обсяг, складно висвітлити. Одне можна сказати впевнено: ці суперечності є і їх примирення чи залагодження є достатньо серйозною проблемою та викликом, особливо для тих країн, які тільки вибудовують свою «соціальну, правову» державу.

Сучасне міжнародне право в Загальній декларації прав людини (1948 р.), у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), у Європейській соціальній хартії

(1966 р.) закріпило зобов'язання країн щодо захисту соціальних прав з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення. Низка інших документів, зокрема Європейський кодекс соціального забезпечення (1964 р.), конкретизувала ці зобов'язання. Україна в Конституції, окрім ознаки «соціальна», закріпила значний перелік соціальних прав і взялася їх захищати нарівні з іншими правами людини. Отже, вектор соціалізації країн, як у міжнародному, так і у вітчизняному вимірі, є беззаперечним як мінімум на етапі постановки мети. Проте визначення завдання автоматично не усуває тих суперечностей, які виникають на шляху його досягнення та про які вже йшлося вище.

З огляду на складність і багатовекторність завдання, не зачіпаючи проблематики регулювання економічного компонента, спробуємо окреслити шляхи їх розв'язання.

1. Верховенство права базується на визнанні невідчужуваних прав людини з нефіксованим їх переліком. Концепт соціальної держави доповнює і конкретизує вказану палітру соціальними правами. Основою всіх прав людини слід вважати людську гідність. Отже, людська гідність має бути об'єднувальним стрижнем для цих двох концептів.

Насамперед людська гідність має бути індикатором розміру мінімального соціального забезпечення (гарантій, допомоги) людині, яка, з огляду на життєві обставини, самостійно не може собі допомогти. Крім того, людська гідність має слугувати орієнтиром для розрізнення соціальних прав і соціальних та інших пільг. Перші, як невідчужувані права людини, не можна скасувати чи звузити, другі такого імунітету не мають.

2. Оскільки права людини, незалежно від часового періоду їх юридикації (покоління), зокрема і соціальні права, не повинні мати заздалегідь визначеного пріоритету, суперечності, які можуть виникати під час їх захисту, слід вирішувати із застосуванням складників верховенства права. Насамперед ідеться про принцип пропорційності, алгоритм застосування якого, зокрема через пошук балансу між конкуруючими правами, має мінімізувати ризики їх звуження чи дискримінації. Передовсім пошук балансу повинен відбуватися у сфері забезпечення свободи, зокрема свободи підприємницької діяльності, розпорядження власністю тощо. Вихідною точкою балансування має бути розуміння доконаного факту: без вільної економічної діяльності, що базується на ринкових відносинах, коштів на забезпечення соціальних прав у бюджеті країни не буде.

¹⁹ Центр Разумкова, *Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування* (Київ: Заповіт, 2014).

²⁰ Гаєк, *Конституція свободи*, 346.

3. Демократія, яка є одночасно і окремою цінністю сучасного світу, і якщо не безпосереднім складником, то підґрунтям, на якому сформувалася й функціонує концепція верховенства права, через свої розвинуті й розгалужені процедури, уникаючи диктатури більшості, може об'єднувати цінності (вимоги) верховенства права і правової держави з цінностями (вимогами) соціальної держави, зокрема як спосіб ухвалення виважених рішень.

4. Дискреційні повноваження, а точніше вимога їх обмеження, як складник верховенства права повинні в ідеалі забезпечувати неможливість довільного застосування повноважень державними органами та посадовими особами, зокрема й для захисту соціальних прав.

5. Правова визначеність як складник верховенства права повинна бути одночасно і складником соціальної держави, зокрема в частині вимог ясності, чіткості, зрозумілості соціальних прав, процедури їх надання, захисту легітимних очікувань тощо.

6. Право бути почутим, як і право на оскарження, є гарантією існування не лише правової, а й соціальної держави. Судовий захист прав людини від втручання державних органів, як і судовий захист у дотриманні державою взятих на себе обов'язків із соціальної підтримки, включно з дієвим забезпеченням виконання судових рішень, є запорукою існування як правової, так і соціальної держави. Об'єднувальним

елементом двох концептів у частині захисту може слугувати право власності як універсальне право, що стосується, зокрема, як результатів власної праці, так і соціальних виплат.

7. Інші складники верховенства права: доступність, прозорість, підзвітність тощо, в їх практичній площині – також повинні слугувати об'єднувальними елементами в справі налагодження «мирного» співіснування двох моделей.

Насамкінець потрібно зауважити, що наведені пропозиції не є спробою об'єднати два концепти. Правова держава та соціальна держава – це окремі категорії. Історія їх формування свідчить про можливість існування окремо одна від одної. Проте нині процес олюднення права задає тренд на дотримання стандартів як правової, так і соціальної держави для всіх країн, що прагнуть розділити цінності євроатлантичної цивілізації. Однак помітних успіхів на цьому шляху країни досягають не так завдяки закріпленню відповідної ознаки в Основному Законі²¹, як завдяки функціонуванню потужної економіки, заснованої на принципах свободи підприємницької діяльності, побудови демократичних інститутів управління, неухильної сплати податків і незалежної судової системи, яка стоїть на захисті всіх прав людини, зокрема й соціальних.

²¹ Можна порівняти стан економіки, захисту прав людини тощо в таких країнах, як Німеччина, Білорусь та Україна, у конституціях яких зафіксовано ознаку соціальної держави.

Список використаної літератури

Барабаш, Юрій. «Дихотомія правової, демократичної та соціальної державності – тонка грань українського конституціоналізму». *Право України* 7 (2010): 24–32.

Гасвая, Олександра, Людмила Первалова, і Анна Гаряєва. «Виток держави загального добробуту». *Підприємництво, господарство і право* 9, вип. 283 (2019): 147–52. <https://doi.org/doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.24>.

Гаск, Фрідріх А. *Конституція свободи*. Пер. з англ. М. Олійник і А. Королишина. Львів: Літопис, 2002.

Гладун, Андрій, і Оксана Дутчак. «Прогресивне оподаткування робить людей щасливішими, але чи допоможе воно Україні?» *Спільне*, 04.11.2005. <https://commons.com.ua/uk/progresivne-opodatkuvannya-robit-lyudej-shhaslivishimi-ale-chi-dopomozhe-vo-no-ukrayini/>.

Горлач, М. І., В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. П. Требін, І. М. Жилєнкова, С. М. Пазинич, В. О. Лозовой, Сюй Цюань Яо, і О. Ю. Панфілов. *Основи філософських знань. Філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство*. Київ: Центр учбової літератури, 2008.

Донченко, Олена. «Особливості поширення європейських ліберальних ідей в Україні у другій половині XIX століття». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* 6 (2) (2016): 3–6.

Кириленко, Володимир, ред. *Історія економічних вчень*. Тернопіль: Економічна думка, 2007. <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/498>.

Козюбра, Микола. «Верховенство права і соціалізація держав». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 103 (2010): 3–8. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3834>.

———, ред. *Загальна теорія права*. Київ: ВАІТЕ, 2015.

Лашченко, Олександр. «Пенсійний колапс в Україні може настати вже за кілька років – експерт». *Радіо Свобода*, 06.10.2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/pensinyuy-kolaps-v-ukrayini-mozhe-nastaty-vzhe-za-kil'ka-rokiv---ekspert/30877433.html>.

Панкевич, О. З. *Соціальна держава: проблеми загальної теорії*. Ред. П. М. Рабінович. Львів: ЛЮІ МВСУ, 2004. <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/432>.

Цельєв, Олексій. «Протиріччя між державою і правом: сутнісний аспект». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 5 (2020): 94–101. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.94-101>.

Центр Разумкова. *Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування*. Київ: Заповіт, 2014. https://razumkov.org.ua/upload/2014_Ekonomika_crv.pdf.

Bibliography

Barabash, Yurii. "Dichotomy of the Legal, Democratic and Social State – thin Verge of Ukrainian Constitutionalism." *Pravo Ukrainy [Law of Ukraine]* 7 (2010): 24–32 [in Ukrainian].

Donchenko, Olena. "Features of Distribution of European Liberal Idea in Ukraine in the Second Half of the XIX Century." *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudenciji [Actual*

- problems of native jurisprudence*] 6 (2) (2016): 3–6 [in Ukrainian].
- Haievaia, Oleksandra, Liudmyla Perevalova, and Anna Hariaieva. “Vytoky derzhavy zahalnoho dobrobutu” [“The Sources of Welfare State”]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, Economy and Law] 9, 283 (2019): 147–52. <https://doi.org/doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.24> [in Ukrainian].
- Hayek, Friedrich A. *The Constitution of Liberty*. Translated by M. Oliinyk and A. Korolyshyn. Lviv: Litopys, 2022 [in Ukrainian].
- Hladun, Andrii, and Oksana Dutchak. “Prohresyvne opodatkuвання robyt liudei shchaslyvishymy, ale chy dopomozhe vono Ukraini?” [“Progressive Taxation Makes People Happier”]. *Commons*, 04.11.2005. <https://commons.com.ua/uk/progresivne-opodatku-vannya-robit-lyudej-shhaslivishimi-ale-chi-dopomozhe-vono-ukrayini/> [in Ukrainian].
- Horlach, M. I., V. H. Kremen, S. M. Nikolaienko, M. P. Trebin, I. M. Zhylenkova, S. M. Pazynych, V. O. Lozovoi, Siui Tsiuan Yao, and O. Yu. Panfilov. *Osnovy filosofskykh znan. Filozofia, lohika, etyka, estetyka, relihiieznavstvo* [The Basics of Philosophy Knowledge. Philosophy, Logics, Ethics, Esthetics, Religious Studies]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2008 [in Ukrainian].
- Koziubra, Mykola. “The Rule of Law and Social State.” *NaUKMA Research Papers. Law* 103 (2010): 3–8. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3834> [in Ukrainian].
- , ed. *Zahalna teoriia prava* [General Legal Theory]. Kyiv: VAITE, 2015 [in Ukrainian].
- Kyrylenko, Volodymyr, ed. *Istoriia ekonomichnykh vchen* [The History of Economics Studies]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2007. <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/498> [in Ukrainian].
- Lashchenko, Oleksandr. “Pensiiny kolaps v Ukraini mozhe nastaty vzhe za kilka rokiv – ekspert” [“Pension Collapse in Ukraine may happen in couple years – Expert Says”]. *Radio Liberty*, 06.10.2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/pensiyny-kolaps-v-ukrayini-mozhe-nastaty-vzhe-za-kilka-rokiv---ekspert/30877433.html> [in Ukrainian].
- Pankevych, O. Z. *Social State: Problems of the General Theory*, edited by P. M. Rabinovych. Lviv: LJuI MVSU, 2004. <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/432> [in Ukrainian].
- Razumkov centre. *Ukraina-2014: Sotsialno-ekonomichna kryza ta poshuk shliakhiv reformuvannia* [Social and Economy Crisis and Searching of Reforming Ways]. Kyiv: Zapovit, 2014. https://razumkov.org.ua/upload/2014_Ekonomika_crv.pdf [in Ukrainian].
- Tseliev, Oleksii. “Controversies between State and Law: The Essential Aspect.” *NaUKMA Research Papers. Law* 5 (2020): 94–101. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.94-101> [in Ukrainian].

Oleksii Tseliev

THE RULE OF LAW AND THE WELFARE STATE: THE WAYS TO OVERCOME CONTRADICTIONS

Since the establishment of the guidelines for the development of the welfare state and the rule of law in Ukraine, doctrinal debates about the content of these concepts have not stopped. Legal theoreticians, constitutionalists, jurists of the sectoral direction investigate various problematic issues related to both – the rule of law and the welfare state. Such studies mainly concern each concept taken separately. The range of scientific research is pretty wide, starting from the attempts to formulate a comprehensive definition up to efforts to provide a universal list of signs (components) of each of the named phenomena. However, many domestic researchers pay attention to the contradictions between the doctrines of the welfare state and the rule of law rather than to their separateness. These contradictions are embedded in their deep essence, and which, in their practical dimension, can hinder the development of both – the welfare state and the rule of law. Nevertheless, the Euro-Atlantic civilization, of which Ukraine sees itself as a part, is constantly moving towards the socialization of states and the development of the rule of law. This process does not take place with the same success in all states. Ukraine belongs to those states that prefer to declare this intention. There are many explanations for this state of affairs, but the author of this article focuses on only one of them, namely the unjustified interference of state institutions in the free development of society based on respect for human rights and the rule of law.

The author’s conclusions relate to the ways of overcoming the existing contradictions between the two concepts. First of all, we are talking about human dignity, as the basis of all human rights, including social rights. Other ways are the application of such components of the rule of law as proportionality, limitation of discretionary powers, legal certainty, transparency and accessibility, the right to appeal, etc.

Keywords: rule of law, Rechtsstaat, welfare state, freedom, free society, human dignity, human rights, regulated economy.

Матеріал надійшов 07.02.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)